

ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΕΡΕΖΗΣ - ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΚΟΥΣΤΟΥΡΑΚΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΘΕΜΑΤΑ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΑΓΩΓΗΣ

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ - ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ:

- Ελισάβετ Δεμαρτίνου
- Απόστολος Ζορμπάς
- Παναγιώτα Βγενοπούλου

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΠΑΤΡΩΝ
ΕΚΤΥΠΩΤΙΚΟ
ΚΕΝΤΡΟ

ΠΑΤΡΑ 1998

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΟΙ ΠΑΡΑΒΟΛΕΣ ΤΗΣ ΚΑΙΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ. ΜΙΑ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ (ΧΡΗΣΤΟΥ ΑΘ. ΤΕΡΕΖΗ).....	3
ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:	42
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΩΝ ΠΑΡΑΒΟΛΩΝ ΣΤΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ (1972-1998) (ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ Σ. ΚΟΥΣΤΟΥΡΑΚΗ)	43
ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:	79
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΜΕ ΤΗ ΣΑΜΑΡΕΙΤΙΣΣΑ. ΜΙΑ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ (ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΔΕΜΑΡΤΙΝΟΥ)	81
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:	92
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΤΟ ΕΙΚΟΝΙΚΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΣΤΟ ΣΧΟΛΙΚΟ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΤΗΣ Ε' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ: ΜΙΑ ΓΛΩΣΣΑ ΠΑΡΑΛΛΗΛΗ Ή ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣ ΤΟ ΓΡΑΠΤΟ ΛΟΓΟ; (ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ Σ. ΚΟΥΣΤΟΥΡΑΚΗ)	95
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:	117
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΤΑΞΗ ΚΑΙ ΑΤΑΞΙΑ ΣΤΟΝ ΟΡΘΟΔΟΞΟ ΝΑΟ. Συμπληρωματικά στοιχεία για το μάθημα: «Ο Ιησούς και τα παιδιά» (Η Ζωή με το Χριστό, Γ' Δημοτικού, Ο.Ε.Δ.Β. 1997, σ.18) (ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΖΟΡΜΠΑ)	121
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:	125
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΟΙ ΕΝΝΟΙΕΣ «ΟΥΣΙΑ» ΚΑΙ «ΙΕΡΑΡΧΙΑ» ΣΤΟΝ ΔΙΟΝΥΣΙΟ ΤΟΝ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΗ. ΜΙΑ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ (ΧΡΗΣΤΟΥ ΑΘ. ΤΕΡΕΖΗ - ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΣ ΒΓΕΝΟΠΟΥΛΟΥ)	127
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:	132
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	135

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Σ. ΚΟΥΣΤΟΥΡΑΚΗΣ

ΤΟ ΕΙΚΟΝΙΚΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΣΤΟ ΣΧΟΛΙΚΟ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΤΗΣ Ε' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ: ΜΙΑ ΓΛΩΣΣΑ ΠΑΡΑΛΛΗΛΗ Ή ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣ ΤΟ ΓΡΑΠΤΟ ΛΟΓΟ;

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 εκπονήθηκε και εφαρμόστηκε στο χώρο της εκπαίδευσης μια αξιόλογη κι ενδιαφέρουσα μεταρρυθμιστική προσπάθεια. Σύμφωνα με την άποψη των εισηγητών των συγκεκριμένων εκπαιδευτικών νομοσχεδίων¹ αλλά και των επίσημων θεσμικών οργάνων των εκπαιδευτικών², τα εκπαιδευτικά προβλήματα θεωρήθηκαν με ένα καινοτόμο «προοδευτικής» κατεύθυνσης πνεύμα. Πρόκειται για μια διαφορετική αντίληψη των εκπαιδευτικών πραγμάτων, που έρχεται σε οξεία αντίθεση με την προϋπάρχουσα εκπαιδευτική κατάσταση, την οποία και αντικατέστησε. Η τελευταία διαπνεόταν από μια αυταρχική παιδαγωγική, χαρακτηριστικά στοιχεία της οποίας ήταν η μονοδιαστατότητα των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων, ο δασκαλοκεντρισμός, ο έντονα γραφειοκρατικός και αυταρχικός χαρακτήρα της³. Αντίθετα, το «νέο σχολείο» επιχειρήθηκε να οικοδομηθεί μέσα από ανοικτές - δημοκρατικές διαδικασίες, όπου στο επίκεντρο της εκπαιδευτικής διαδικασίας τοποθετείται το «παιδί» με τις ιδιαιτερότητές του, ενώ και η κάθε είδους κοινωνική παρέμβαση στο χώρο του σχολείου θεωρείται ως αποδεκτή και επιβαλλόμενη.

Η προαναφερθείσα εκπαιδευτική προσπάθεια ήταν αναμενόμενο να επηρεάσει και τις εξελίξεις στους τομείς των Αναλυτικών Προγραμμάτων και των διδακτικών βιβλίων. Παρήχθησαν, λοιπόν, νέα σχολικά εγχειρίδια, που πλησιάζουν περισσότερο τις ανάγκες του μικρού μαθητή, καθώς, μέσα από τη μορφή και το περιεχόμενό τους, επιδιώκουν να τον προσελκύσουν και να τον οδηγήσουν με τρόπο αβίαστο στη διαδικασία της μάθησης⁴. Επίσης, στα σύγχρονα διδακτικά βιβλία παρατηρείται μια τάση αύξησης της εικονογράφησης⁵, γεγονός που μαρτυρεί την προσπάθεια προσαρμογής στα πρότυπα των προηγμένων κοινωνικο-οικονομικά και πολιτισμικά χωρών⁶.

Το πρόβλημα της «εικονογράφησης» αποτέλεσε ουσιώδες ζήτημα αναφορικά με τη σύνθεση των εκάστοτε σχολικών εγχειριδίων, καθώς, από τον προηγούμενο κίονα αιώνα, η «πολιτεία» προσπάθησε να το προσεγγίσει και να το ρυθμίσει θεσμικά⁷. Η σπουδαιότητα του συγκεκριμένου θέματος για την έρευνα διαφαίνεται κι από την ποικιλία των σχετικών εργασιών, που κατά καιρούς δημοσιεύθηκαν στη χώρα μας⁸. Άλλωστε, παρακολουθώντας τη σκέψη της Α. Φραγκουδάκη, σημειώνουμε την άποψη ότι οι εικόνες αποτυπώνονται εύκολα στη μνήμη των μαθητών, καθώς αναπαριστούν με τρόπο ελκυστικό το περιεχόμενο των διαφόρων μαθημάτων και συμβάλλουν στην αβίαστη αποδοχή των ιδεολογικών μηνυμάτων τους⁹. Από την πλευρά μας θα συμπληρώναμε ότι η προηγούμενη θέση βρίσκει ανταπόκριση μόνο στην περίπτωση που η εικόνα είναι σαφής, ευκρινής, ελκυστική και τα μηνύματά της ανταποκρίνονται στο ηλικιακό και ψυχοπνευματικό επίπεδο των παιδιών. Για παράδειγμα, είναι δύσκολο οι μαθητές των μικρών τάξεων του Δημοτικού να προσεγγίσουν νοηματικά τον πίνακα «Γκουέρνικα» του Πικάσο.

1. ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ «ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗΣ» ΚΑΙ ΤΟ «ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟ» ΜΑΘΗΜΑ

Η τελευταία εκπαιδευτική μεταρρυθμιστική προσπάθεια στους τομείς του Αναλυτικού Προγράμματος και των σχολικών βιβλίων του Δημοτικού σχολείου σημειώθηκε στα 1992 και είχε ως αντικείμενό της το μάθημα των Θρησκευτικών. Το τελευταίο μετονομάστηκε σε «Ορθόδοξη Χριστιανική Αγωγή» (Ο.Χ.Α.) έχοντας ως γενικότερο στόχο του «να μεταδώσει στα παιδιά βασικά στοιχεία της ορθόδοξης χριστιανικής διδασκαλίας, παράδοσης και ζωής, να συμβάλει στην ανάπτυξη της θρησκευτικής τους συνείδησης και να υποβοηθήσει την προοδευτική τόνωση της σχέσης τους με το Θεό, ως Δημιουργό και Πατέρα»¹⁰. Μάλιστα, μέσα από το εν λόγω μάθημα, που αποτελεί γνωστικό αντικείμενο «αγωγής» επιδιώκεται στο να «οδηγηθούν» τα παιδιά, με τρόπο φυσικό και σύμφωνα με τα δικά τους μέτρα ως εξής: Αρχικά να έλθουν κοντά και σε επαφή με τα μηνύματα της Ορθοδοξίας. Και, κατά δεύτερο λόγο, να επιτευχθεί ο ενστερνισμός των συγκεκριμένων μηνυμάτων από την πλευρά τους, γεγονός που αναμένεται ότι θα επηρεάσει θετικά τη ζωή τους στο μέλλον.

Προσεγγίζοντας το ζήτημα της εικονογράφησης που πλαισιώνει τις σελίδες των εγχειριδίων της Ο.Χ.Α., επισημαίνουμε ότι αυτή φαίνεται να

διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην προώθηση της συγκεκριμένης θρησκευτικής γνώσης. Μάλιστα, η επιλογή των κατάλληλων εικόνων ενδέχεται να λειτουργήσει συνδέτικά ως προς το νόημα των διαφόρων ενοτήτων των κειμένων, που συνοδεύει, συμβάλλοντας, έτσι, στην καλύτερη και πληρέστερη κατανόηση του περιεχομένου τους από τους μαθητές¹¹. Άλλωστε, όπως επισημαίνουν οι J. Rusted και S. Hodgson, η επιδέξια χρησιμοποίηση των εικόνων για τη μετάδοση πληροφοριών «πραγματικού περιεχομένου» συμβάλλει στην ανώτερη ποιοτικά κωδικοποίηση και συγκράτησή τους¹². Βέβαια, η χρήση των εικόνων δεν έχει πάντα οπωσδήποτε θετικά αποτελέσματα. Έτσι, η μη σωστή παράθεση ή η ασυμφωνία των εικόνων σχετικά με το υπό πραγμάτευση ζήτημα, είτε πρόκειται για γραπτό λόγο είτε για προφορικό, έχουν ως αποτέλεσμα την παρεμπόδιση του λήπτη από το να προσλάβει, να κατανοήσει και να συγκρατήσει τις πληροφορίες που του προσφέρονται. Στην περίπτωση αυτή είτε εντυπώνονται στο μυαλό του μεμονωμένες πληροφορίες από το περιεχόμενο των εικόνων είτε προκαλείται σύγχυση¹³.

Η «εικονογράφηση» των διαφόρων σχολικών ή εξωσχολικών εντύπων έρχεται να συμπληρώσει ή/και να υποκαταστήσει το ρόλο των λέξεων των κειμένων που συνοδεύει. Και τούτο, διότι τα μηνύματά της εντυπώνονται στους αποδέκτες με σχετικά ευκολότερο τρόπο απ' ό,τι συμβαίνει με την ανάγνωση ενός κειμένου με αντίστοιχο περιεχόμενο. Για το λόγο αυτό και τα εικονογραφημένα έντυπα εμφανίζονται ως ιδιαίτερα ελκυστικά στους νέους¹⁴.

Οι εικόνες, όντας φορείς μηνυμάτων, αποτελούν έναν οπτικό λόγο, που μπορεί να αναλυθεί με την εφαρμογή αξιόπιστων ερευνητικών μεθόδων (λ.χ. ανάλυση περιεχομένου) κατά τρόπο αντίστοιχο με αυτόν που αρμόζει στην προσέγγιση του περιεχομένου των κειμένων. Μάλιστα, θα μπορούσαμε από την πλευρά μας να υποστηρίξουμε, ότι οι εικόνες, που πλαισιώνουν το περιεχόμενο των σχολικών εγχειριδίων, αποτελούν ένα θεσμοθετημένο οπτικό λόγο, που στοχεύει στο να βοηθήσει στην επίτευξη των γενικότερων και ειδικότερων διδακτικών στόχων των διαφόρων θεματικών ενοτήτων. Άλλωστε, τα ίδια τα σχολικά εγχειρίδια εμφανίζονται ως ένα πολιτισμικό προϊόν, καθώς συντίθενται με τρόπο που να μπορεί να μεταδώσει στους μαθητές την εκδοχή εκείνη της γνώσης, που ανταποκρίνεται στις επίσημες κοινωνικές και παιδαγωγικές αντιλήψεις¹⁵.

Με τον όρο «εικονογράφηση» εννοούμε τα διάφορα είδη αναπαράστασης της πραγματικότητας, λ.χ. φωτογραφίες, απεικονίσεις προσώπων, έργων τέχνης, γεγονότων (σκηνογραφία), γραφικές παραστάσεις, σκίτσα και χάρτες¹⁶. Η «εικόνα» αποτελεί ένα υλικό σημείο δύο

διαστάσεων, που ο R. Barthes αποκαλεί δι-πρόσωπο και με συμβατικό τρόπο τεμάχιο οπτικής αναπαράστασης προσώπων, πραγμάτων ή φαινομένων, εξαιτίας της οποιασδήποτε ομοιότητάς της με αυτά. Επίσης, η «εικόνα» υφίσταται ανεξάρτητα από τα πράγματα τα οποία και αναπαριστά¹⁷. Ο I. Κανάκης σημειώνει ότι διακρίνουμε τρεις κύριες κατηγορίες εικόνων ανάλογα με το βαθμό αφάιρεσης από το πραγματικό αντικείμενο¹⁸: α) *πραγματικές εικόνες*, που αναπαριστάνουν πιστά και χωρίς αφάιρεση ό,τι απεικονίζουν, β) *σχηματικές εικόνες*, που χαρακτηρίζονται από διάφορους βαθμούς αφάιρεσης, και γ) *συμβολικές εικόνες*, που φθάνουν μέχρι τον ανώτατο βαθμό αφάιρεσης, χωρίς, όμως, να δυσκολεύουν την αναγνώρισή τους.

Οι «εικόνες», ως οπτικός λόγος συντίθενται, συνήθως, από δύο αλληλένδετα στοιχεία: το εικονικό μέρος και το λεκτικό μέρος (λεζάντα)¹⁹. Η «εικόνα», κατά τον M. Foucault²⁰, μπορεί να αναγγέλλει: α) αυτό που θα συμβεί (προγνωστικός ρόλος), β) αυτό που συνέβηκε (αναμνηστικός ρόλος) και γ) αυτό που τώρα εκτυλίσσεται (διαγνωστικός ρόλος). Εμείς επισημαίνουμε ότι οι παρεχόμενες πληροφορίες από τη χρήση της εικονογράφησης αποκρυπτογραφούνται και ερμηνεύονται με διαφορετικό τρόπο από το κάθε υποκείμενο. Πρόκειται για μια δυναμική διαδικασία που εξαρτάται από την ψυχο-συναισθηματική του ωριμότητα και από τη γνωστική του δομή (προϋπάρχουσες γνώσεις και γνώσεις που αποκτώνται κατά τη διάρκεια της ζωής του).

2. ΣΤΟΧΟΘΕΣΙΑ - ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

Η ανά χείρας εργασία αποτελεί μια πρώτη προσπάθεια για την προσέγγιση και ανίχνευση της δομής της γλώσσας, όπως αυτή εκφράζεται από τις «εικόνες» των διδακτικών βιβλίων της Ο.Χ.Α. Επίσης, με την παρούσα μελέτη επιχειρούμε την αποκρυπτογράφηση της σχέσης μεταξύ της γλώσσας των «εικόνων» και της γλώσσας του «γραπτού λόγου», δηλαδή του περιεχομένου των κειμένων τα οποία και συνοδεύουν.

Τα ερευνητικά ερωτήματα, που μας απασχολούν κατά την ερευνητική προσέγγιση του θέματός μας, συνοψίζονται στα εξής:

- 1) Ποια έκταση καταλαμβάνουν ο γραπτός λόγος και η εικονογράφηση στις διάφορες Θεματικές Ενότητες του σχολικού εγχειριδίου που μελετάται και ποια είναι η χρήση τους;
- 2) Ποιο είναι το είδος των εικόνων που υφίστανται στις σελίδες του συγκεκριμένου σχολικού εγχειριδίου και ποια η κατανομή τους ανάλογα με το είδος των κειμένων στα οποία και αντιστοιχούν;

-
- 3) Ποια είναι η σύνθεση - δομή των εικονικών παραστάσεων;
  - 4) Ποια είναι η σχέση μεταξύ του περιεχομένου των κειμένων και της εικονογράφησης;
  - 5) Με ποιο τρόπο τα κείμενα του εξεταζόμενου διδακτικού βιβλίου συνδέονται με τις εικόνες;
  - 6) Με ποιο τρόπο γίνεται δυνατή η κατανόηση, μέσω των εικόνων, του νοήματος των κειμένων, ώστε να επιτυγχάνεται η ενίσχυση της διδακτικής στοχοθεσίας που κάθε φορά τίθεται για κάθε διδακτική ενότητα;

3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Στην παρούσα ερευνητική εργασία θα προσεγγίσουμε το περιεχόμενο των διαφόρων Θεματικών Ενότητων του σχολικού εγχειριδίου του μαθήματος της Ο.Χ.Α. που διαθέτει τα εξής βιβλιογραφικά στοιχεία: ΥΠ.Ε.Π.Θ., Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, *Με το Χριστό στον Αγώνα. Ε' Δημοτικού*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 1994.

Για την αξιολόγηση της εικονογράφησης του προαναφερθέντος διδακτικού βιβλίου κάθε εικονικό στοιχείο θεωρείται ως αυτοτελής μονάδα ανάλυσης, η οποία στη συνέχεια εξετάζεται και αξιολογείται ως ανεξάρτητη οντότητα. Επίσης, για την εκτίμηση της συσχέτισης μεταξύ των διαφόρων εικόνων και του περιεχομένου των κειμένων στα οποία και αντιστοιχούν, αποκλείονται τα εικονικά διακοσμητικά στοιχεία και η έρευνά μας επικεντρώνεται στις εικόνες εκείνες από τις οποίες και προκύπτουν σαφή μηνύματα για τους μαθητές.

Για την προσέγγισή του πρώτου ερωτήματος, που τέθηκε παραπάνω, θα γίνει η χρήση των ακόλουθων δεικτών²¹:

α) Του συντελεστή σχέσης γραπτού - εικονικού λόγου για την ανίχνευση της έκτασης που καταλαμβάνουν οι εικόνες σε σύγκριση με τα κείμενα στο εξεταζόμενο διδακτικό εγχειρίδιο. Ο συγκεκριμένος συντελεστής προσδιορίζεται από το λόγο της έκτασης του γραπτού λόγου προς την έκταση της εικόνας ανά Θεματική Ενότητα. Στο σημείο αυτό σημειώνουμε ότι η αξιοποιήσιμη έκταση των διαφόρων σελίδων του διδακτικού βιβλίου που μελετάμε προσδιορίζεται στα 20 εκατοστά.

β) Του συντελεστή εικονογράφησης, που ορίζεται από το λόγο των εικόνων ανά σελίδα. Και,

γ) Του συντελεστή χρήσης εικόνας, που προσδιορίζεται από τον αριθμό των εικόνων, που τίθενται σε κάθε Διδακτική Ενότητα, και από τις οποίες προκύπτουν σαφή μηνύματα.

Τέλος σημειώνουμε ότι η ανάλυσή μας θα χρησιμοποιήσει κυρίως τη γλώσσα των αριθμών, δηλαδή το κύριο βάρος θα δοθεί στην ποσοτική παρουσίαση κι επεξεργασία των ερευνητικών μας ευρημάτων.

4. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ - ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Στο Γράφημα 1 παρουσιάζεται η κατανομή του «συντελεστή σχέσης γραπτού - εικονικού λόγου» στις διάφορες Θεματικές Ενότητες του σχολικού εγχειριδίου της Ο.Χ.Α. της Ε' Δημοτικού.

Γράφημα 1: Κατανομή του «συντελεστή σχέσης γραπτού - εικονικού λόγου» κατά Θεματική Ενότητα στο εγχειρίδιο της Ο.Χ.Α. της Ε' Δημοτικού.

Η δομή του παραπάνω Γραφήματος είναι η εξής: α) Στον άξονα των «χ» τοποθετούνται τα σημεία που αντιστοιχούν στις Θεματικές Ενότητες (Θ.Ε.) του εξεταζόμενου σχολικού εγχειριδίου. β) Στον άξονα των «ψ» δίνονται οι τιμές του συγκεκριμένου συντελεστή. Και γ) στο Γράφημα απεικονίζονται οι τιμές του «συντελεστή», που αντιστοιχούν στις διάφορες Θ.Ε. του διδακτικού βιβλίου, (συνεχόμενη γραμμή) και, για λόγους συγκρισιμότητας, τοποθετείται και η μέση τιμή του «συντελεστή» για το σύνολο του εγχειριδίου (διακεκομμένη γραμμή).

Από την παρατήρηση των στοιχείων του Γραφήματος 1 προκύπτουν ότι:

α) Προβαίνοντας σε μια συνολική ανασκόπηση του εξεταζόμενου σχολικού εγχειριδίου παρατηρούμε ότι τη μεγαλύτερη έκταση των σελίδων του καταλαμβάνει ο γραπτός λόγος. Μάλιστα, κατά μέσο όρο σε ένα μέρος εικόνας αντιστοιχούν 1,27 μέρη κειμένου.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Α/Α	ΤΙΤΛΟΣ ΘΕΜΑΤΙΚΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ	ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗΣ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗΣ	ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗΣ ΧΡΗΣΗΣ ΕΙΚΟΝΑΣ
1	Η Ζωή μας: Ένας όμορφος κόσμος.	0,75 (0,35)	1,5 (0,71)*
2	Ο Χριστός φανερώνει τον τρόπο του αγώνα.	0,86 (0,27)	1,5 (0,55)
3	Αθλητές και Μάρτυρες.	0,90 (0,23)	2,2 (1,14)
4	Αγώνας για τη μεταμόρφωση του ανθρώπου.	0,63 (0,18)	1,55 (0,93)
5	Αγώνας για έναν όμορφο και δίκαιο κόσμο.	0,94 (0,47)	3,8 (2,53)
6	Αγώνας για το σήμερα και το αύριο.	0,75 (0,12)	2,29 (0,76)
7	Επίκαιρα.	0,36 (0,08)	1,67 (1,21)
	ΣΥΝΟΛΟ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΥ	0,77 (0,31)	2,21 (1,58)

*Οι τιμές στην παρένθεση δίνουν την τυπική απόκλιση για κάθε Θ.Ε.

β) Η εικονογράφηση φαίνεται να δεσπόζει σε σύγκριση με το γραπτό λόγο στις Θεματικές Ενότητες «Α» και «Ε». Πιο συγκεκριμένα, στην πρώτη Θ.Ε. επιδιώκεται να εισαχθούν οι μαθητές στο πνεύμα του εξεταζόμενου γνωστικού αντικείμενου εκκινώντας από το δικό τους γνωστό κόσμο, που έχει ως πρώτο βήμα του την εικόνα του σχολικού περιβάλλοντος. Στην τελευταία Θ.Ε. επιδιώκεται η ενημέρωση των παιδιών για την ανάπτυξη της Ορθόδοξης

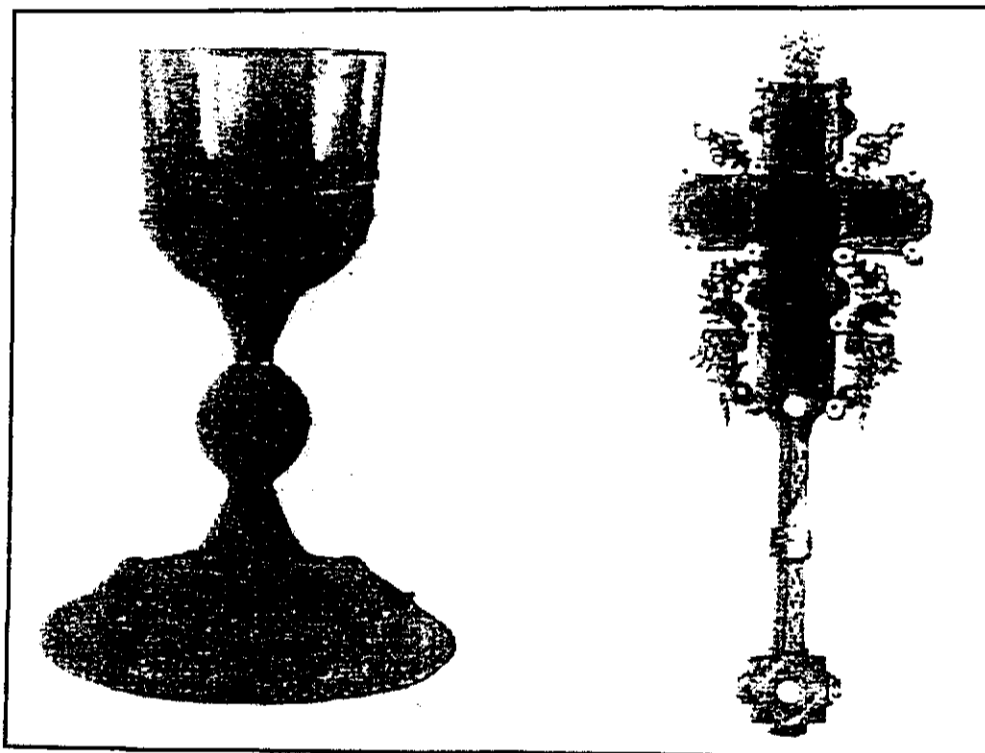
Χριστιανικής τέχνης, κάτι που εκ των πραγμάτων οδηγεί στην πλαισίωση των σχετικών κειμένων με κατάλληλες εικονικές παραστάσεις.

γ) Στις λοιπές Θεματικές Ενότητες φαίνεται ότι η επικράτηση του γραπτού λόγου κρίνεται αναγκαία για τη μετάδοση στους μαθητές των συγκεκριμένων θρησκευτικής υφής γνώσεων.

Στον Πίνακα 1 δίνεται η κατανομή των μέσων ανά Θεματική Ενότητα όρων των συντελεστών εικονογράφησης και χρήσης της εικόνας για το σχολικό βιβλίο της Ο.Χ.Α. της Ε' Δημοτικού. Παρατηρώντας τα στοιχεία του συγκεκριμένου Πίνακα συνάγουμε τα εξής:

α) Προβαίνοντας σε μια αποτίμηση τόσο συνολική όσο και κατά Θ.Ε. του εξεταζόμενου σχολικού εγχειριδίου διαφαίνεται ότι σε κάθε σελίδα του αντιστοιχεί κατά μέσο όρο ένα περίπου εικονικό στοιχείο.

β) Σε κάθε Διδακτική Ενότητα τοποθετούνται, κατά μέσο όρο, δύο εικόνες, από τις οποίες και προκύπτουν σαφή νοήματα.

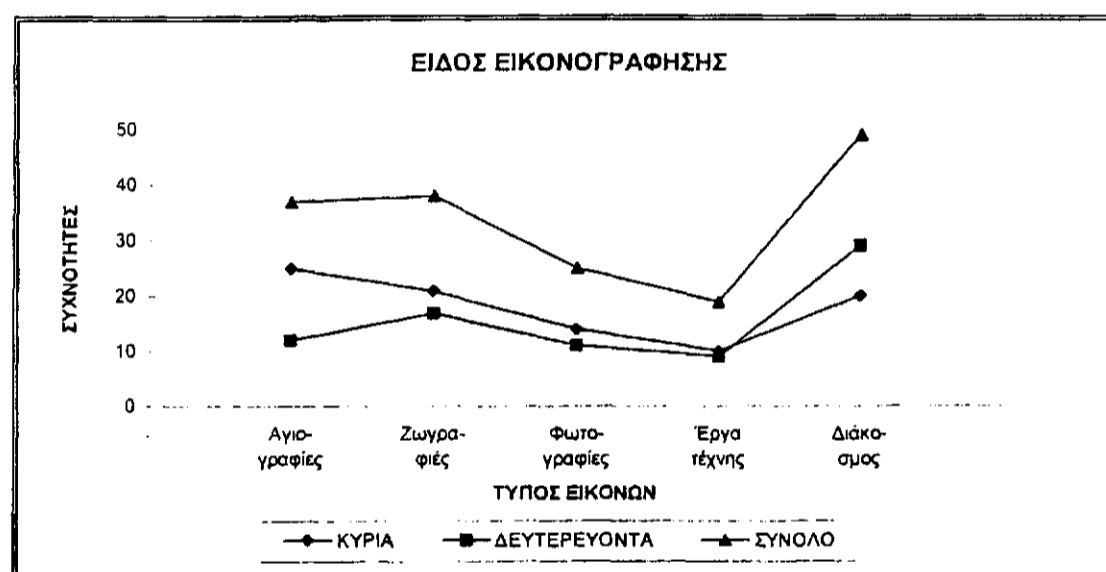

Εικόνα 1: «Άγιο Ποτήριο» του 1753 και «Σταυρός Ευλογίας» του 18^{ου} αιώνας (Ο.Χ.Α. Ε' Δημοτικού, σελ. 144).

γ) Περισσότερες εικόνες κατά Διδακτική Ενότητα εμφανίζονται κατά σειρά στις Θ.Ε. «Ε», «ΣΤ» και «Γ». Πιο συγκεκριμένα, στην «Ε» Θ.Ε. μέσω των παρατιθέμενων εικόνων επιχειρείται να παρουσιασθούν στα παιδιά αντιπροσωπευτικά δείγματα της χριστιανικής τέχνης. Χαρακτηριστική της

κατηγορίας αυτής είναι η εικόνα 1, στην οποία διακρίνονται δύο μικροτεχνήματα. Επιπλέον, στη Θ.Ε. «ΣΤ» γίνεται προσπάθεια ώστε μέσα από την προβολή των προβλημάτων της καθημερινότητας να οδηγηθούν οι μαθητές στην παραδοχή της αναγκαιότητας ν' «αγωνισθούν» με βάση τις αρχές της Ορθόδοξης Ανατολής για έναν καλύτερο κόσμο. Μάλιστα, στη «Γ» Θ.Ε. παρουσιάζονται συγκεκριμένες μορφές μαρτύρων και νεομαρτύρων, που έδωσαν το δικό τους αγώνα σε δύσκολους καιρούς για την ομολογία της πίστης τους.

Στο Γράφημα 2 παρουσιάζεται ο τύπος των εικονογραφικών αναπαραστάσεων, που εμπεριέχονται στις σελίδες του εξεταζόμενου διδακτικού βιβλίου, τόσο σύμφωνα με το είδος των κειμένων, που συνοδεύουν, όσο και συνολικά.

Γράφημα 2: Κατανομή του είδους των εικονογραφικών αναπαραστάσεων στο σχολικό εγχειρίδιο της Ο.Χ.Α. της Ε' Δημοτικού ανάλογα με τον τύπο των κειμένων τα οποία και συνοδεύουν.

Από την παρατήρηση των στοιχείων του Γραφήματος 2 συμπεραίνουμε τα ακόλουθα:

α) Τα κείμενα του εξεταζόμενου διδακτικού βιβλίου συνοδεύονται από πλούσιες διακοσμητικές παραστάσεις, που είναι περισσότερες στο τμήμα των δευτερευόντων κειμένων. Θα μπορούσαμε, μάλιστα, να υποστηρίξουμε ότι το μέρος αυτό της εικονογράφησης, που συντίθεται από συνδυασμούς σχημάτων διαφόρων χρωματισμών, τα οποία ομοιάζουν με φύλλα δένδρων ή φυτών, προσιδιάζει στην αντίστοιχη υψής διακόσμηση του εσωτερικού χώρου των ιερών ναών. Συνεπώς, το συγκεκριμένο είδος εικονογράφησης μπορεί,

---

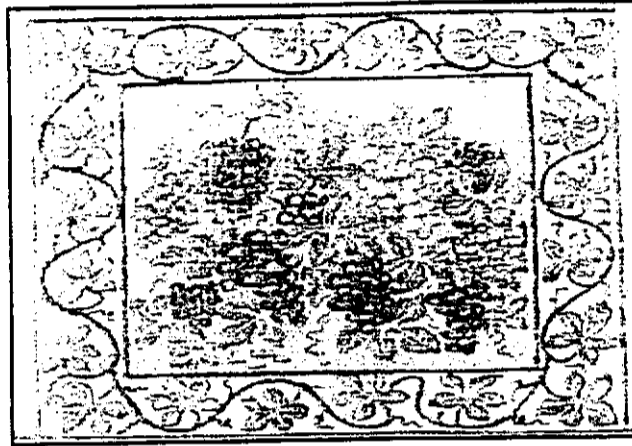
σε κάποιες περιπτώσεις, να λειτουργήσει με τρόπο που να μεταφέρει νοερά τον μαθητή στην εκκλησιαστική διάσταση. Για την επίτευξη ενεργοποίησης, κατά την άποψή μας, μιας τέτοιας παράλληλης γλώσσας, που θεωρείται ως επιθυμητή στο πλαίσιο του συγκεκριμένου γνωστικού αντικείμενου, καθοριστικό ρόλο διαδραματίζει ο δάσκαλος. Ο τελευταίος είναι εκείνος που με τους επιδέξιους διδακτικούς χειρισμούς μπορεί να δημιουργήσει το κατάλληλο ψυχολογικό κλίμα, ώστε τα ουδέτερα, από πρώτη ματιά, αφηρημένα σχήματα να αποκτήσουν συγκεκριμένη σημασιολογική αξία. Ενδεικτική της κατηγορίας αυτής είναι η Εικόνα 2, που μπορεί να συνδυαστεί με τη φράση του Ιησού «*εγώ ειμί η άμπελος υμείς τα κλήματα*» (Ιωάν. 15, 5).

β) Οι εικόνες που μεταδίδουν σαφή μηνύματα πλαισιώνουν τα βασικά κυρίως κείμενα, με τα οποία κι επιχειρείται η μετάδοση της βασικής θρησκευτικής γνώσης στις διάφορες διδακτικές ενότητες.

γ) Η εικονογράφηση της προηγούμενης περίπτωσης διενεργείται κυρίως μέσα από ζωγραφίες, όπως και με την παράθεση αυτούσιων βυζαντινών εικόνων ή / και αγιογραφιών. Σημειωτέον ότι ο πρώτος τύπος εικονογράφησης, που διαθέτει ευκρίνεια κι επιμελημένο χρωματισμό, προσιδιάζει στα μέτρα των παιδιών, καθώς είναι γνώριμος κι ευχάριστος σε αυτά, διότι κατά παρόμοιο τρόπο εικονογραφούνται και τα διάφορα παιδικά περιοδικά (comics). Ενδεικτική της περίπτωσης αυτής είναι η Εικόνα 3, που παρουσιάζει τον Ιησού να θεραπεύει τον παραλυτικό.

δ) Σημαντικός είναι ο αριθμός των φωτογραφιών στις σελίδες του εξεταζόμενου εγχειριδίου, καθώς μέσα από αυτές απεικονίζεται ο εκκλησιαστικός χώρος και οι διάφορες εκκλησιαστικές τελετές. Και,

ε) Αξιόλογη είναι, τέλος, η παράθεση δειγματοληπτικών έργων της εκκλησιαστικής τέχνης, γεγονός που συνδέεται με την προσπάθεια ανάδειξης της χριστιανικής καλλιτεχνικής δημιουργίας μέσα από τις σελίδες του συγκεκριμένου εγχειριδίου. Χαρακτηριστικό δείγμα της τελευταίας αποτελεί το γλυπτό που εμφανίζεται στην Εικόνα 4.

Εικόνα 2: Διακοσμητική παράσταση με τη χρήση της αμπέλου (Ο.Χ.Α. Ε' Δημοτικού, σελ. 28).

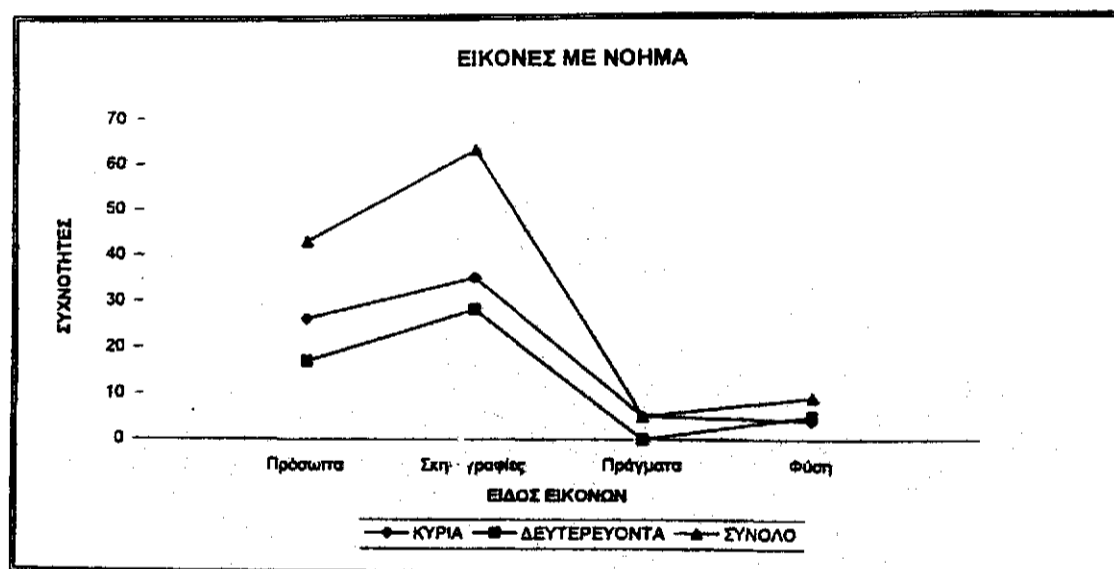

Εικόνα 3: Ζωγραφική εικόνα: Η θεραπεία του παραλυτικού (Ο.Χ.Α. Ε' Δημοτικού, σελ. 22).

Εικόνα 4: Νεώτερο γλυπτό από τον εξωνάρθηκα του ναού Μονή Μεγίστης Λαύρας (Ο.Χ.Α. Ε' Δημοτικού, σελ. 134).

Στο Γράφημα 3 φανερώνεται το είδος των εικόνων που παρέχουν σαφή μηνύματα ανάλογα με το είδος των κειμένων, στα οποία αντιστοιχούν.

Γράφημα 3: Κατανομή των εικόνων του σχολικού εγχειριδίου Ο.Χ.Α. Ε' Δημοτικού, που κομίζουν σαφή νοήματα κατά είδος και κατά τύπο κειμένων στα οποία αντιστοιχούν.

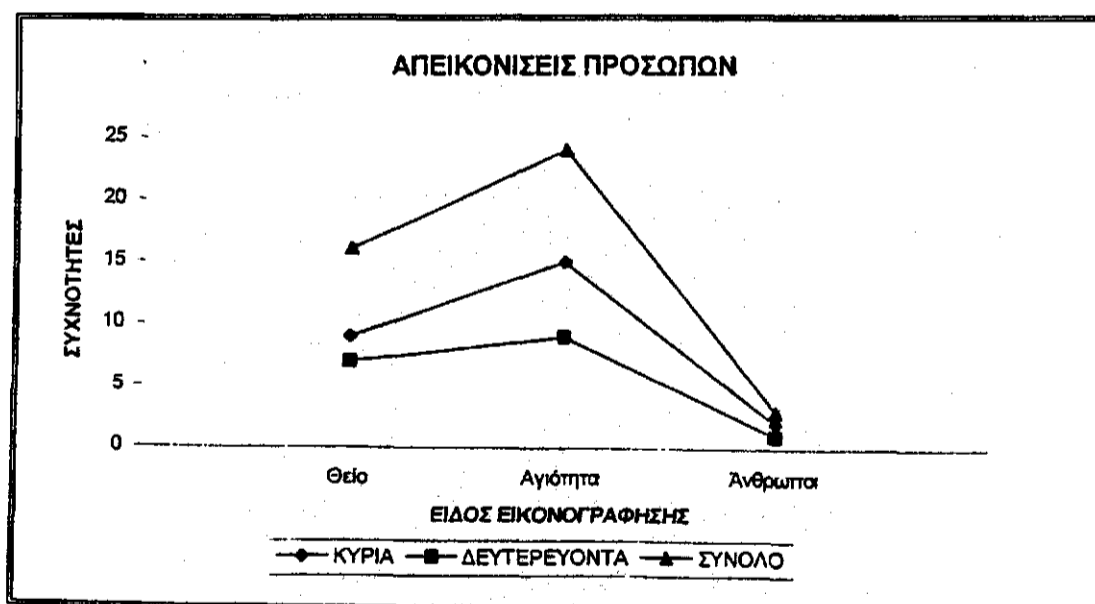
Από τη μελέτη των στοιχείων του παραπάνω Γραφήματος προκύπτει ότι οι εικονικές παραστάσεις του διδακτικού βιβλίου, που προσεγγίζουμε, οι οποίες και παρέχουν σαφή νοήματα στο μικρό αναγνώστη, εξαντλούνται σχεδόν αποκλειστικά κατά πρώτο λόγο σε σκηνογραφικές απεικονίσεις (βλ. Εικόνα 3) και κατά δεύτερο λόγο στην παρουσίαση προσώπων. Επίσης, το

συγκεκριμένο είδος εικόνων συνοδεύει κυρίως τα βασικά κείμενα των διαφόρων διδακτικών ενοτήτων.

Στο Γράφημα 4 δίνεται η κατανομή και ο τύπος των προσωπογραφικών απεικονίσεων, κατά είδος κειμένων, οι οποίες εμπεριέχονται στις σελίδες του διδακτικού βιβλίου που προσεγγίζουμε. Από την παρατήρηση των στοιχείων του συγκεκριμένου Γραφήματος προκύπτουν:

α) Οι προσωπογραφικές απεικονίσεις αντιστοιχούν κυρίως στα βασικά κείμενα των διαφόρων διδακτικών ενοτήτων. Το γεγονός αυτό αναδεικνύει από μια διαφορετική σκοπιά τη σημασία της παρέμβασης του «προσώπου» στο εκκλησιαστικό ιστορικό γίνεσθαι.

β) Το μεγαλύτερο μέρος των προσωπογραφιών εντοπίζεται στις μορφές των Αποστόλων και των Αγίων, που αναφέρονται στα κείμενα του συγκεκριμένου εγχειριδίου, καθώς, έτσι, τους καθιστούν γνωστούς στους μαθητές. Επιπλέον, η παράθεση της εικόνας των προηγούμενων ιερών προσώπων λειτουργεί αμφίδρομα ως προς το περιεχόμενο των κειμένων. Και τούτο, διότι φανερώνεται με τρόπο εξωλεκτικό τη σπουδαιότητα του προσωπικού τους αγώνα τόσο για τη διατήρηση της ηθικής τους ακεραιότητας κατά τη διάρκεια της επιγείου ζωής, όσο και για τη στερέωση της Εκκλησίας του Χριστού μέσα από την προσπάθεια μετάδοσης των διδαχών του στους ανθρώπους.

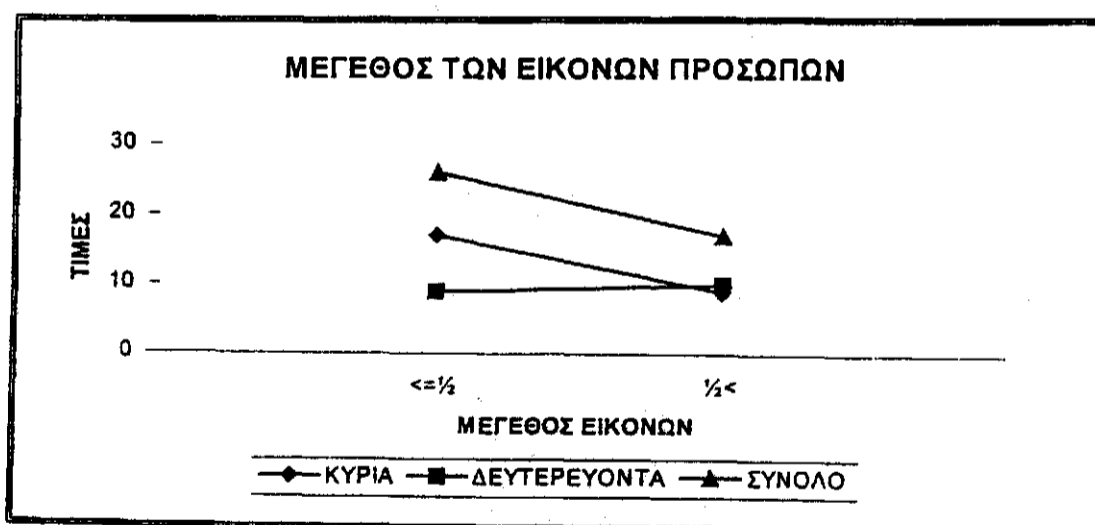
Γράφημα 4: Παρουσίαση του είδους των Προσώπων, που απεικονίζονται στις σελίδες του διδακτικού βιβλίου της Ο.Χ.Α. της Ε' Δημοτικού, ανάλογα με τον τύπο των κειμένων στα οποία αντιστοιχούν.

γ) Στο περιεχόμενο του βιβλίου της Ο.Χ.Α. της Ε' Δημοτικού δεσπόζουν και οι μορφές του Χριστού και της Παναγίας. Μάλιστα, ο Κύριος με το έργο και τη διδασκαλία του θεμελίωσε τη χριστιανική θρησκεία επί της γης και η Θεομήτωρ αποτέλεσε το συνδετικό κρίκο μεταξύ του ανθρώπινου γένους και του Θεού.

Στο Γράφημα 5 δίνεται η κατανομή του μεγέθους των εικόνων που απεικονίζουν πρόσωπα ανάλογα με το είδος των κειμένων στα οποία αναφέρονται. Από την παρατήρηση των δεδομένων του συγκεκριμένου γραφήματος προκύπτουν τα ακόλουθα:

α) Το συγκεκριμένο είδος εικονογράφησης διενεργείται κυρίως μέσα από εικόνες μεγάλων διαστάσεων (μισή σελίδα και άνω), γεγονός που συμβάλλει, μέσα από μια διαφορετική σκοπιά, στον τονισμό της σημασίας των αξιόλογων χριστιανικών προσωπικοτήτων, που παρουσιάζονται στα κείμενα του εγχειριδίου που προσεγγίζουμε.

β) Οι «μεγάλες» μορφές των χριστιανικών προσωπικοτήτων αντιστοιχούν κυρίως στα πρωτεύοντα κείμενα των διαφόρων διδακτικών ενοτήτων, καθώς, έτσι, επιδιώκεται να ενισχυθεί η παρουσία τους και η παρέμβασή τους στην ιστορική πορεία της Εκκλησίας. Επίσης, η προβολή των ιερών προσώπων στοχεύει σε μια διδακτική για τους μαθητές αξιοποίηση των μηνυμάτων που απορρέουν από τη ζωή, τον αγώνα και την εκκλησιαστική προσφορά τους.

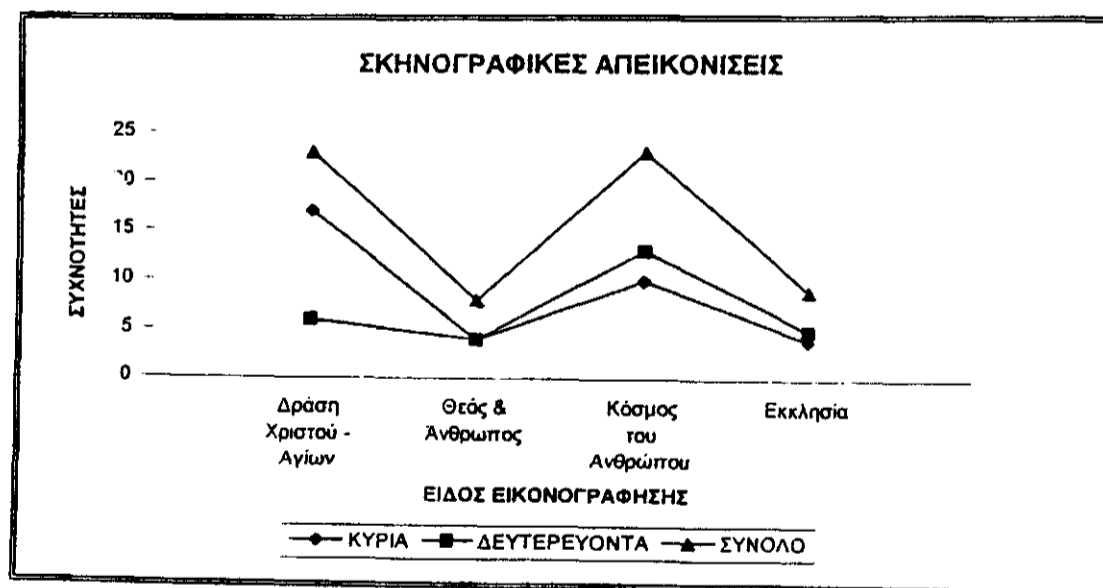
Γράφημα 5: Κατανομή των εικόνων του διδακτικού βιβλίου της Ο.Χ.Α. της Ε' Δημοτικού που παρουσιάζουν πρόσωπα ανάλογα με τις διαστάσεις τους και το είδος των κειμένων στα οποία αντιστοιχούν.

Στο Γράφημα 6 δίνεται η κατανομή του είδους των θεμάτων των «σκηνογραφικών απεικονίσεων» του εγχειριδίου των θρησκευτικών της Ε' Δημοτικού ανάλογα με τον τύπο των κειμένων στα οποία και αναφέρονται. Από την παρατήρηση των στοιχείων του Γραφήματος αυτού προκύπτουν:

α) Οι απεικονίσεις του συγκεκριμένου είδους εικόνων αναφέρονται κυρίως σε σκηνές είτε από την Αγία Γραφή, τη ζωή και τη δράση των αγίων μορφών, είτε από τον κόσμο του ανθρώπου. Ενδεικτική της τελευταίας περίπτωσης είναι η Εικόνα 5, που παρουσιάζει μια ομάδα παιδιών να τραγουδούν τα κάλαντα. Πρόκειται για μια προσπάθεια ώστε με τη διδακτική εκκίνηση από τις εικόνες, που αναφέρονται στον κόσμο και τις εμπειρίες των μαθητών, γεγονός που τις καθιστά οικείες γι' αυτούς, να επιτευχθεί η μεταφορά τους στα μηνύματα της Ορθόδοξης Ανατολής, που εμπεριέχονται σε κάθε διδακτική ενότητα.

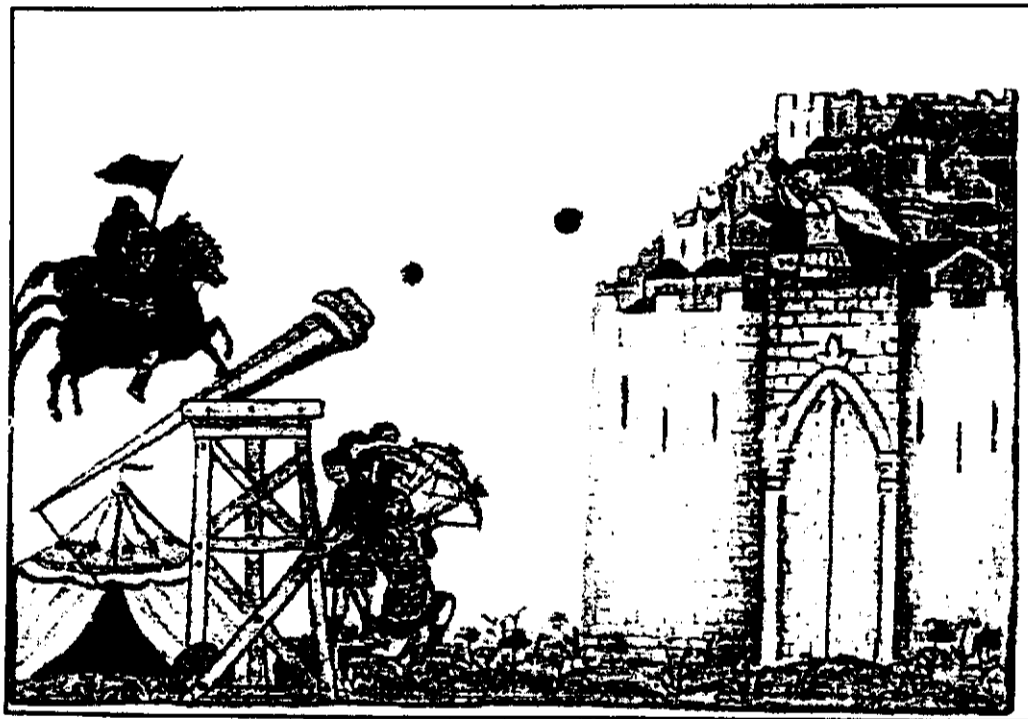
β) Στις σελίδες του εξεταζόμενου εγχειριδίου τίθενται και εικόνες μέσω των οποίων παρουσιάζεται η μορφή διαφόρων ιερών ναών και ο εκκλησιαστικός χώρος. Επίσης, μικρός είναι και ο αριθμός των εικονικών παραστάσεων που μαρτυρούν μια διαδικασία αλληλεπίδρασης μεταξύ Θεού και ανθρώπινου. Στην τελευταία περίπτωση εντάσσεται η Εικόνα 6, που παρουσιάζει τον Άγιο Δημήτριο στα τείχη της Θεσσαλονίκης να εξουδετερώνει την επιθετική δύναμη των Αβάρων, κατά τη διάρκεια της πολιορκίας τους στα Βυζαντινά χρόνια.

Γράφημα 6: Κατανομή των «σκηνογραφικών απεικονίσεων» κατά είδος και τύπο κειμένων στα οποία και αναφέρονται: εγχειρίδιο Ο.Χ.Α. Ε' Δημοτικού.

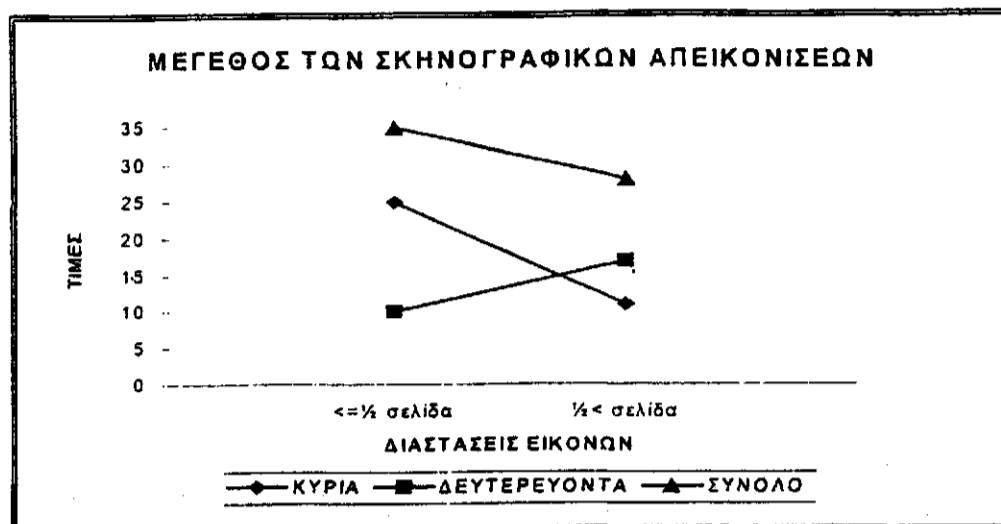

Εικόνα 5: Τα κάλαντα από ομάδα παιδιών (Ο.Χ.Α. Ε' Δημοτικού, σελ. 189).

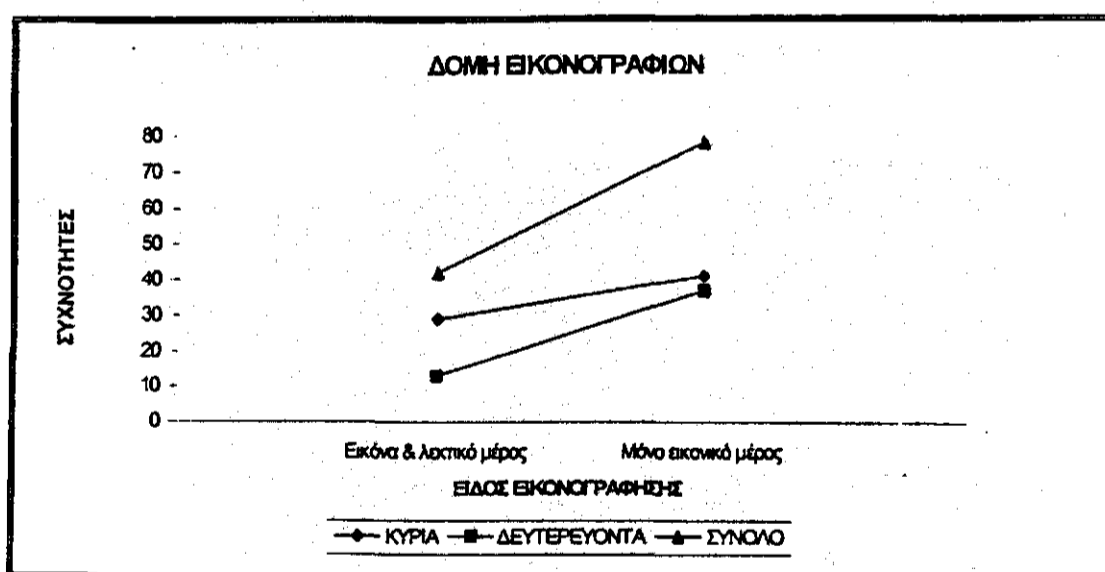
Εικόνα 6: Πολιορκία της Θεσσαλονίκης από τους Αβάρους (Ο.Χ.Α. Ε' Δημοτικού, σελ. 183).

Στο Γράφημα 7 δίνεται η κατανομή των «σκηνογραφικών» απεικονίσεων ανάλογα με τις διαστάσεις τους και σύμφωνα με τον τύπο των κειμένων τα οποία και συνοδεύουν.

Γράφημα 7: Κατανομή των «σκηνογραφικών» απεικονίσεων ανάλογα με το μέγεθός τους και το είδος των κειμένων στα οποία αντιστοιχούν (Ο.Χ.Α. Ε' Δημοτικού).

Παρατηρώντας τα δεδομένα του Γραφήματος 7 συνάγουμε ότι τα ευρήματά μας σχετικά με το μέγεθος των εικόνων των «σκηνογραφικών» στις σελίδες του διδακτικού βιβλίου, που εξετάζουμε, είναι ανάλογα με εκείνα των προσωπογραφικών απεικονίσεων (βλ. παραπάνω Γράφημα 5).

Γράφημα 8: Κατανομή των εικόνων ανάλογα με τον τρόπο της δομής τους και το είδος των κειμένων στα οποία αναφέρονται (Ο.Χ.Α. Ε' Δημοτικού).

Στο Γράφημα 8 δίνεται η κατανομή των εικονογραφικών αναπαραστάσεων στο περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου της Ο.Χ.Α. της Ε'

Δημοτικού ανάλογα με τον τρόπο της σύνθεσής τους και το είδος των κειμένων στα οποία αναφέρονται. Από την παρατήρηση των στοιχείων του παραπάνω Γραφήματος προκύπτει ότι για το μεγαλύτερο μέρος των εικονικών αναπαραστάσεων, που τίθενται στις σελίδες του εγχειριδίου που εξετάζουμε, συμβαίνει η απλή παράθεσή τους χωρίς το απαραίτητο συνοδευτικό λεκτικό μέρος, που θα διαφώτιζε τον αναγνώστη για την ταυτότητά τους και τη σκοπιμότητα της παράθεσής τους.

Στον Πίνακα 2 δίνεται η κατανομή των εικόνων από τις οποίες προκύπτουν σαφή μηνύματα για τους μαθητές, ανάλογα με τον τύπο των κειμένων τα οποία συνοδεύουν και το είδος της σχέσης τους με το νοηματικό περιεχόμενο των τελευταίων. Από τη μελέτη των ευρημάτων του συγκεκριμένου Πίνακα προκύπτει ότι το μεγαλύτερο μέρος των εικόνων φαίνεται ν' ανταποκρίνεται στο γνωστικό περιεχόμενο των κειμένων, στα οποία αντιστοιχούν. Επίσης, το γεγονός αυτό καλύπτει την περίπτωση τόσο των κύριων όσο και των δευτερευόντων κειμένων του εξεταζόμενου εγχειριδίου.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

ΤΥΠΟΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ	ΝΟΗΜΑΤΙΚΗ ΣΧΕΣΗ ΕΙΚΟΝΩΝ - ΚΕΙΜΕΝΩΝ	
	ΕΝΤΟΝΗ	ΜΕΤΡΙΑ - ΚΑΘΟΛΟΥ
Κύρια κείμενα	52 (43,3)	18 (15)*
Δευτερεύοντα κείμενα	35 (29,2)	15 (12,5)
ΣΥΝΟΛΟ	87 (72,5)	33 (27,5)

*Οι τιμές στις παρενθέσεις φανερώνουν την εκατοστιαία αναλογία επί του συνόλου των εικόνων του εξεταζόμενου εγχειριδίου, που κομίζουν σαφή μηνύματα.

Στον Πίνακα 3 υφίσταται η κατανομή των ευρημάτων μας ανά τύπο κειμένου κάθε διδακτικής ενότητας, σχετικά με το πώς μεταβαίνουμε από το

γραπτό λόγο, μέσω του οποίου μεταφέρονται τα ιδεολογικά μηνύματα του θρησκευτικού μαθήματος, στο νοηματικό περιεχόμενο των εικόνων. Δηλαδή αποκαλύπτεται ο τρόπος σύνδεσης του γραπτού λόγου των κειμένων με τον οπτικό λόγο των εικόνων. Από την παρατήρηση των στοιχείων του συγκεκριμένου Πίνακα προκύπτει:

α) Από κανένα κείμενο του εξεταζόμενου διδακτικού βιβλίου δεν γίνεται άμεση - ευθεία αναφορά στις αντίστοιχες εικόνες του. Ένας τέτοιος τρόπος σύνδεσης θα μπορούσε να εκφραστεί με τους ακόλουθους τύπους φράσεων: «όπως βλέπετε στην εικόνα...» ή «στην εικόνα... υπάρχει...» ή «παρατηρείστε την εικόνα...».

β) Από το περιεχόμενο του μεγαλύτερου μέρους των κειμένων υφίσταται η με έμμεσο τρόπο ανάδειξη των ιδεολογικών μηνυμάτων των εικόνων. Στην περίπτωση αυτή φαίνεται ότι οι εικονικές παραστάσεις λειτουργούν με τρόπο υποστηρικτικό - συμπληρωματικό ως προς το γνωστικό περιεχόμενο των κειμένων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

ΤΥΠΟΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ	ΣΥΝΔΕΣΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ - ΕΙΚΟΝΩΝ	
	ΕΜΜΕΣΗ ΣΥΝΔΕΣΗ	ΚΑΘΟΛΟΥ ΑΝΑΦΟΡΑ
Κύρια κείμενα	56 (46,7)	14 (11,7)*
Δευτερεύοντα κείμενα	40 (33,3)	10 (8,3)
ΣΥΝΟΛΟ	96 (80)	24 (20)

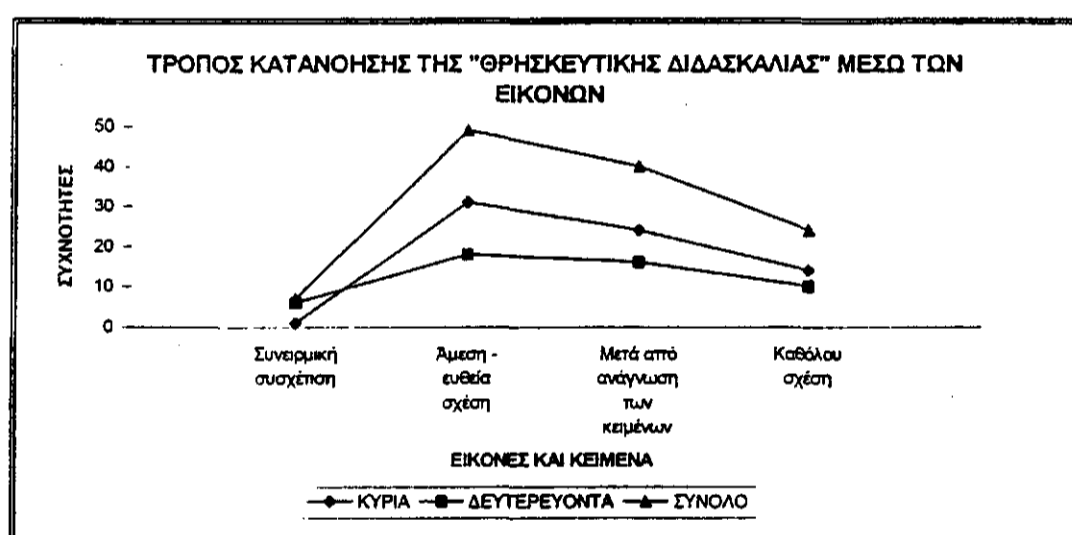
*Οι τιμές στις παρενθέσεις φανερώνουν την εκατοστιαία αναλογία επί του συνόλου των εικόνων του εξεταζόμενου εγχειριδίου, που κομίζουν σαφή μηνύματα.

Στο Γράφημα 9 δίνεται η κατανομή των εικόνων, που μεταφέρουν σαφή μηνύματα, ανάλογα με τον τρόπο που συμβάλλουν στην κατανόηση ή/και ενίσχυση της «θρησκευτικής» διδασκαλίας, που επιδιώκεται να

διαπορθμευτεί με τη χρήση του γραπτού λόγου στους μαθητές. Από τη μελέτη των στοιχείων του συγκεκριμένου Γραφήματος συνάγονται τα εξής:

α) Για το μεγαλύτερο μέρος των εικόνων του εξεταζόμενου εγχειριδίου υφίσταται άμεση σύνδεση του νοηματικού περιεχομένου τους με τον αντίστοιχο περιεχόμενο των κειμένων, που μαρτυρείται από τον τίτλο τους. Για παράδειγμα: στη σελίδα 39 τίθεται αρχικά η εικόνα του Αγίου Στεφάνου και ακολουθεί το βασικό κείμενο με τίτλο «Ο Πρωτομάρτυρας Στέφανος». Το ίδιο συμβαίνει και στη σελίδα 199, όπου μετά την εικόνα του Αγίου Πέτρου ακολουθεί το κείμενο με θέμα «Ο απόστολος Πέτρος».

β) Η κατανόηση ενός σημαντικού μέρους των εικόνων του εγχειριδίου του μαθήματος της Ο.Χ.Α., που προσεγγίζουμε, υφίσταται μετά την ανάγνωση του αντίστοιχου κειμένου. Κάτι τέτοιο συμβαίνει στην περίπτωση της Εικόνας 6, που παραθέτουμε στην εργασία μας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση οι μαθητές αντιλαμβάνονται το νοηματικό της περιεχόμενο μετά την ανάγνωση του αντίστοιχου κειμένου με τίτλο «Ο Άγιος υπερασπιστής».

Γράφημα 9: Τρόπος κατανόησης της «θρησκευτικής διδασκαλίας» με τη χρήση των εικόνων (Ο.Χ.Α. Ε' Δημοτικού).

γ) Για ένα μικρό μέρος εικόνων υφίσταται συνειρμική συσχέτιση μεταξύ των νοημάτων, που αυτές κομίζουν, και του περιεχομένου των κειμένων. Δηλαδή η σύνδεση του νοημάτων των δύο αυτών πηγών γνώσης επιτυγχάνεται με μεταφορικό τρόπο και μετά την ανάγνωση του περιεχομένου των κειμένων. Ως τέτοιο παράδειγμα αναφέρουμε τη σύνδεση του κειμένου «Μια ιστορία για το Μακάριο τον Αιγύπτιο», από το οποίο αναδεικνύονται μηνύματα αλληλεγγύης, αγάπης και προσφοράς στον πλησίον, με την

«ζωγραφική» εικόνα, που το ακολουθεί. Στην τελευταία φαίνεται ένα μοναστήρι στο οποίο κυριαρχεί η μορφή των αγίων και των αγγέλων.

δ) Οι προαναφερθείσες περιπτώσεις κατανόησης της «θρησκευτικής» διδασκαλίας μέσω των εικόνων, εκτός από εκείνη της τελευταίας παραγράφου, προωθείται κυρίως μέσα από τα κύρια και βασικά κείμενα των διαφόρων διδακτικών ενοτήτων.

Εικόνα 7: Η Αγία Τριάδα υπό την μορφή τριών αγγέλων (Ο.Χ.Α. Ε' Δημοτικού, σελ. 72).

Περατώνοντας την ανάλυσή μας οφείλουμε να σημειώσουμε ότι οι βυζαντινής υφής εικόνες - αγιογραφίες, που εμπεριέχονται στις σελίδες του

εξεταζόμενου διδακτικού βιβλίου, αποτελούν σαφή δείγματα της ορθόδοξης χριστιανικής αγιογραφικής τέχνης και κομίζουν, κατά περίπτωση, ένα πνευματικό ή/και δογματικό μήνυμα, που με τη σειρά του παραπέμπει στη λειτουργική - λατρευτική ή στην κοινωνική ζωή της Εκκλησίας της Ορθόδοξης Ανατολής [L. Ouspensky, *Η Θεολογία της εικόνας*, Αρμός, Αθήνα 1993, σελ. 259-297.] Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Εικόνας 7, που παραθέτουμε στη συνέχεια.

Από τις προαναφερθείσες εικονογραφικές πηγές απορρέουν σαφή ιδεολογικά μηνύματα της Ορθόδοξης Εκκλησίας, στα οποία μπορούν να γίνουν κοινωνοί και οι μαθητές του Δημοτικού Σχολείου, αρκεί να τύχουν κατάλληλης καθοδήγησης από την πλευρά ενός επιδέξιου εκπαιδευτικού. Και μιλάμε για καθοδήγηση, διότι το συγκεκριμένο γνωστικό αντικείμενο επιγράφεται από το επίσημο Αναλυτικό Πρόγραμμα ως Ορθόδοξη Χριστιανική «Αγωγή». Επιδιώκεται, δηλαδή, ώστε, μέσα από τη διδασκαλία του, να οδηγηθούν οι μαθητές του Δημοτικού σχολείου στην ανακάλυψη και τον ενστερνισμό των αληθειών του Ορθοδόξου χριστιανικού δόγματος.

Έπειτα, η εικόνα ως αγιογραφία αποτελεί σημαίνον, που μπορεί να αποδεσμευτεί από τις κοινωνικο-ιστορικές συντεταγμένες της χωρο-χρονικής στιγμής στην οποία παρήχθη, καθώς με τη χρήση τους ως σημειομένου επιδιώκεται να μεταδοθούν οι χριστιανικές αλήθειες της Ορθοδοξίας²². Άλλωστε, έστω κι αν θεωρήσουμε τις εικόνες ως έργα της χριστιανικής τέχνης, που συνδέονται με τη χριστιανική αρχαιολογική αναδίφηση, αυτές μας παραπέμπουν, αναμφισβήτητα, σε ένα ευρύ φάσμα γεγονότων, αντιλήψεων και ιδεών²³. Και τούτο διότι οι εικόνες διαθέτουν αισθητική αξία, καθώς στο περιεχόμενό τους ανιχνεύονται οι ιδέες, οι αντιλήψεις και οι ιδεολογικοί προσανατολισμοί ενός συγκεκριμένου πολιτισμικού μορφώματος²⁴, όπως είναι η Χριστιανική Εκκλησία. Μάλιστα, η παράθεση των συγκεκριμένων εικόνων στις σελίδες των σχολικών εγχειριδίων της Ο.Χ.Α. αποτελεί ένδειξη ότι επιδιώκεται το να οδηγηθούν οι μαθητές πέρα από την επιφανειακή διάσταση των πραγμάτων²⁵, δηλαδή σε μια βαθύτερη, διδακτικής υφής, αντίληψη των θρησκευτικών μηνυμάτων.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σύμφωνα με τα όσα εξετάσαμε καταλήγουμε στις ακόλουθες διαπιστώσεις για τη χρήση της εικονογράφησης στις σελίδες του σχολικού εγχειριδίου της Ο.Χ.Α. της Ε' Δημοτικού:

α) Η εικονογράφηση καταλαμβάνει ένα σημαντικό μέρος του περιεχομένου του. Ακόμη, φαίνεται ότι διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο για τη στήριξη και προώθηση των ιδεολογικών μηνυμάτων του συγκεκριμένου γνωστικού αντικειμένου. Και τούτο, διότι το μεγαλύτερο μέρος της εικονογράφησης διαθέτει στενή σχέση με τα κείμενα, μέσω των οποίων επιδιώκεται να προωθηθεί η θρησκευτική γνώση στους μαθητές.

β) Η εικονογράφηση του εξεταζόμενου εγχειριδίου εξακτινώνεται κυρίως σε διακοσμητικές παραστάσεις και σε συγκεκριμένες εικόνες προσώπων και κοινωνικών υποκειμένων. Στην δεύτερη περίπτωση η εικονογραφική αναπαράσταση εξαντλείται στο ατομικό επίπεδο, ενώ στην τρίτη αναφέρεται στην παρουσίαση σκηνών από τη δράση κι αλληλεπίδραση διαφόρων προσώπων.

γ) Η προβολή της θρησκευτικής γνώσης μέσα από το επίπεδο των εικόνων γίνεται με την επικέντρωση σε σημαντικές προσωπικότητες, που με το έργο και τη ζωή τους βοήθησαν στη στερέωση και στην προώθηση των στόχων της Εκκλησίας της Ορθόδοξης Ανατολής. Μάλιστα, η παρουσίαση της συγκεκριμένης θρησκευτικής ύλης γίνεται κυρίως μέσα από μεγάλης έκτασης μορφές προσώπων και μέσα από μεγάλες ενδεικτικές σκηνές, που είναι αντλημένες από την πορεία της χριστιανικής Εκκλησίας στο χρόνο.

δ) Η εικονογραφική γλώσσα των διακοσμητικών παραστάσεων φαίνεται να είναι μια παράλληλη γλώσσα σε σύγκριση με αυτή των κειμένων. Αυτή ενδέχεται να επιδράσει θετικά στο ψυχολογικό επίπεδο των μαθητών δημιουργώντας το κλίμα εκείνο, που θεωρείται αναγκαίο για τη μετάβασή τους στο γνωστικό πεδίο του θρησκευτικού μαθήματος. Και τούτο, διότι οι συγκεκριμένες διακοσμητικές παραστάσεις προσομοιάζουν με τις αντίστοιχες καλλωπιστικές παραστάσεις του εσωτερικού διάκοσμου των ιερών ναών. Αντίθετα, η γλώσσα των εικόνων, από τις οποίες και προκύπτουν σαφή μηνύματα, φαίνεται ότι λειτουργεί συμπληρωματικά προς την αντίστοιχη γλώσσα των κειμένων. Και τούτο, καθώς διαπιστώνουμε ότι σε γενικές γραμμές υφίσταται σύνδεση μεταξύ των νοημάτων τους για την προώθηση της επίτευξης της διδακτικής στοχοθεσίας των διαφόρων διδακτικών ενοτήτων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Βλ. Εισηγητική Έκθεση του Ν. 1566/85 στο Σ. Μπουζάκης, *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα. Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Γενική και Τεχνικοεπαγγελματική Εκπαίδευση*, τ. Β', Gutenberg, Αθήνα 1995, σελ. 269-308.

² Βλ. τον τόμο Διδασκαλική Ομοσπονδία Ελλάδας, «Τα Νέα Αναλυτικά προγράμματα και τα βιβλία για μαθητές και δασκάλους», *Επιστημονικό Βήμα - Ειδική Έκδοση*, 6, 1984. Ε. Ζαμπέτα, *Η Εκπαιδευτική Πολιτική στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση 1974-1989*, Θεμέλιο, Αθήνα 1994, σελ. 170-180.

³ Σχετικά με το πνεύμα της συγκεκριμένης «συντηρητικής» κατά την άποψή μας προσέγγισης των εκπαιδευτικών πραγμάτων βλ. χαρακτηριστικά το περιεχόμενο των παρακάτω ενδεικτικών εγχειριδίων, που αποτέλεσαν βασικά βιβλία για την προώθηση της κυρίαρχης παιδαγωγικής άποψης στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες μέχρι και την ανατολή της δεκαετίας του 1980: Κ.Δ. Γεωργούλη, *Γενική Διδακτική*, εκδ. Ν. Παπαδήμα, Αθήναι 1974. Τ.ί., *Γενική Παιδαγωγική*, εκδ. Ν. Παπαδήμα, Αθήναι 1972. Α. Α. Τσίρμπα, *Γενική Παιδαγωγική*, εκδ. Ι. Χιωτέλλη, Αθήναι 1972. Ι. Χαραλαμπίδου, *Γενική Παιδαγωγική*, Αθήνα 1980. Κ.Ι. Κίτσου, *Ειδική Διδακτική*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 1982.

⁴ Απόψεις και κρίσεις για το ζήτημα των νέων Αναλυτικών Προγραμμάτων του Δημοτικού σχολείου και των σχολικών βιβλίων που τα συνοδεύουν βλ. στον τόμο Διδασκαλική Ομοσπονδία Ελλάδας, «Τα Νέα Αναλυτικά προγράμματα και τα βιβλία για μαθητές και δασκάλους», ό.π.

⁵ Σχετικά με το συγκεκριμένο ζήτημα για τα σχολικά εγχειρίδια της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής σε σύγκριση με την προγενέστερη κατάσταση βλ. στην εργασία: Γ. Σ. Κουστουράκης, «Η εικόνα στα εγχειρίδια του μαθήματος της Αγωγής της Ε' Δημοτικού: Γνωστική προσέγγιση», *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 66, 1992, σελ. 40-50.

⁶ Βλ. D. Willows, P. Borwick, M. Harvren, «The Content of School Readers». Στο G. Mackinnon, T. G. Waller (Eds.), *Reading Research*, vol. 2, Academic Press, London 1981.

⁷ Βλ. για την εικόνα και τη σημασία της χρήσης της στη διδασκαλία κατά τον προηγούμενο αιώνα και κατά τις αρχές του 2^{ου} αι. βλ. ενδεικτικά στα: Χρ. Κουλούρη, *Ιστορία και Γεωγραφία στα Ελληνικά σχολεία (1834-1914). Γνωστικό αντικείμενο και ιδεολογικές προεκτάσεις. Ανθολόγιο κειμένων. Βιβλιογραφία σχολικών εγχειριδίων*, Ι.Α.Ε.Ν. - Γ.Γ.Ν.Γ., Αθήνα 1988, σελ. 56-60. «Πρόγραμμα της ποσότητας και οικονομίας της ύλης των αναγνωστικών βιβλίων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, Αρ. Φύλ. 105, 30 Μαΐου 1907. «Πρόγραμμα της ποσότητας και της οικονομίας της ύλης των διδακτικών βιβλίων της μέσης εκπαίδευσεως», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, Αρ. Φύλ. 139, 12 Ιουλίου 1907. «Πρόγραμμα της ποσότητας και οικονομίας της ύλης των αναγνωστικών βιβλίων της δημοτικής εκπαίδευσεως», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, Παράρτημα Β', Αρ. Φύλ. 208, 30 Αυγούστου 1912.

⁸ Βλ. ενδεικτικά: Γ. Δάλκου, «Η χρήση της εικόνας στη διδασκαλία της Ιστορίας», *Εκπαιδευτικά*, 18-19, 1990, σελ. 93-104. Φ.Κ. Βώρου, «Η «Ανάγνωση» της εικόνας στη διαδικασία της διδασκαλίας της Ιστορίας», *Εκπαιδευτικά*, 18-19, 1990, σελ. 105-111. Τ.ί., *Η διδασκαλία της Ιστορίας με*

αξιοποίηση της εικόνας, Αθήνα 1993. Α. Μελίστα, «Η Εικόνα ως διδακτικό μέσο στο μάθημα της Ιστορίας στο Δημοτικό Σχολείο», *Εκπαιδευτικά*, 29-30, 1993, σελ.59-67. Ε. Κανταρτζή, «Τα στερεότυπα για το ρόλο των φύλων μέσα από τις εικόνες των αναγνωστικών», *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 62, 1992, σελ. 55-64. Γ. Ρηγόπουλος, «Διδακτική αξιοποίηση της εικονογραφίας της ενότητας «Έκτορος λύτρα», ρψ. Ω, στιχ. 440-570 Ομήρου Ιλιάδα, μετάφρ. Ν. Καζαντζάκη - Ι.Θ. Κακριδή, τόμ. Β του σχολικού εγχειριδίου της Β' Γυμνασίου», *Νέα Παιδεία*, 80, 1996, σελ. 52-71. Γ. Δάλκος, «Οι ενότητες τέχνης των βιβλίων Ιστορίας Γυμνασίου - Λυκείου: Μια χρήσιμη ανάλυση», *Νέα Παιδεία*, 63, 1992, σελ. 87-100.

⁹ Βλ. Α. Φραγκουδάκη, *Τα αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού Σχολείου*, Θεμέλιο, Αθήνα 1978, σελ. 12-13.

¹⁰ Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ., Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, *Ο Δρόμος του Χριστού. Βιβλίο για το Δάσκαλο. Δ' τάξη*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 1994², σελ. 70.

¹¹ Μ. Βάμβουκας, *Ψυχοπαιδαγωγική θεώρηση της κατανόησης των αναγνωσμάτων*, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα 1984, σελ. 19-21.

¹² J. Rusted, S. Hodgson, «Evaluating the picture facilitation effect in children's recall of written texts», *British Journal of Educational Psychology*, 55, 1985, σελ. 288-294.

¹³ Για το ζήτημα αυτό βλ. τις εργασίες: D. M. Willows, «Individual differences in distraction by pictures in a reading situation», *Journal of Educational Psychology*, 70, 1978, σελ. 837-847. J. Peek, M. W. Jans, «Delayed retention of orally presented text with pictorial support», *British Journal of Educational Psychology*, 57, 1985, σελ. 412-416.

¹⁴ Βλ. σχετικά στα: Χ. Σακελλαρίου, *Ιστορία της Παιδικής Λογοτεχνίας*, Φιλιππούτης, Αθήνα 1984², σελ. 497-506. Κ. Κασσής, «Τα εικονογραφημένα λαϊκά περιοδικά», *Διαβάζω*, 248, 1990, σελ. 58-62. Στο ίδιο τεύχος βλ. και τις εργασίες: Δ. Κ. Μαλαφάντης, «Τα κόμικς και το κοινό τους», σελ. 63-72 και Ν. Βυζοβίτου, «Τα σύγχρονα εικονογραφημένα παιδικά και εφηβικά περιοδικά», σελ. 73-76.

¹⁵ Ch. Stray, «QUIA NOMINOR LEO: Vers une sociologie historique du manuel», *Histoire de l' education*, 58, 1993, σελ. 77-78.

¹⁶ Βλ. Ι. Χριστιάς, «Η διδακτική λειτουργία της εικόνας», *Εκπαιδευτικά*, 17, 1990, σελ. 100-101. Υ. Gaulupeau, «Les manuels par l' image: Pour une approche serielle des contenus», *Histoire de l' education*, 58, 1993, σελ. 110-111.

---

¹⁷ Βλ. R. Barthes, «Στοιχεία Σημειολογίας» (μτφρ. Κ. Παπαγιώργης) στο βιβλίο *Κείμενα Σημειολογίας*, Νεφέλη, Αθήνα 1981, σελ. 55-135.

¹⁸ Βλ. Ι. Ν. Κανάκης, *Διδασκαλία και μάθηση με σύγχρονα μέσα διδασκαλίας*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1989, σελ. 77.

¹⁹ Σ. Ασλανίδου, «Σημειολογική ανάλυση μιας διαφημιστικής αφίσας», *Φιλολόγος*, 59, 1990, σελ. 31.

²⁰ Βλ. M. Foucault, «Σημεία και Περιπτώσεις» στο *Κείμενα Σημειολογίας*, ό.π., σελ. 211.

²¹ Βλ. Γ. Κουστουράκης, «Η εικόνα στα εγχειρίδια του μαθήματος της Αγωγής», ό.π., σελ. 43.

²² Ph. Sherrard, «The Art of Icon» στο A.M. Allchin (ed.), *Sacrament and Image. Essays in the Christian Understanding of Man*, Published for the Fellowship of St. Alban and St. Sergius, London 1967, σελ. 57-67.

²³ A. Leroi - Gourhan, «Η Ιστορία χωρίς κείμενα» στο *Encyclopedie de la Pleiade, Ιστορία και Μέθοδοί της* (μτφρ. Σ. Συμεωνίδη), τ. Β1, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1981, σελ. 43-48.

²⁴ Βλ. Ε. Παπανούτσος, *Αισθητική, Ίκαρος*, Αθήνα 1976, σελ. 57-60.

²⁵ Χρ. Χρήστου, *Θεωρία και Ιστορία της Νεώτερης Τέχνης*, Καστανιώτης, Αθήνα 1970, σελ. 20.